

Dr. P.A. van Gennip

Christelijk sociale beweging op een keerpunt

De verantwoordelijkheid voor kansen op menswaardigheid in een moderne samenleving en cultuur lijkt mij christenen op het lijf geschreven. Verantwoordelijkheid is een centraal begrip in het komende christelijk sociaal congres dat begin november zal worden gehouden. Het begrip zal duidelijk, voldoende inspirerend en motiverend naar voren moeten worden gebracht.

Op de Nederlandse televisie, speels als die is, wordt het spelletje Triviant gespeeld: een hersengymnastiek voor min of meer bekende Nederlanders. Sommige van de vragen worden hun gesteld door andere bekende Nederlanders. Bij gelegenheid was de bisschop van Haarlem uitgenodigd tot het stellen van een vraag. Die luidde: hoe heette de fameuze encycliek, waarin de paus de katholieke principes uiteen heeft gezet met betrekking tot voortplanting en seksualiteit? Onjuist, maar niet on aardig werd geantwoord: *Rerum Novarum*. Mogelijk beschikte de kandidaat over enige kennis van het Latijn, waardoor hij dit verband kon leggen. Waarschijnlijk speelde een grotere rol dat, hoewel er zoveel ru moer rond *Humanae vitae* geweest is, velen toch maar een encycliek bij naam kennen. Die wordt ook altijd als het klassieke voorbeeld van een beroemde en invloedrijke encycliek genoemd: *Rerum Novarum*.

De roem van deze encycliek staat niet los van het onderwerp ervan. Dat onderwerp verklaart mede wat in jargon heet 'de ontvangst door de geloofsgemeenschap', die in dit geval zeer gunstig is geweest. Of pauselijke stukken aanslaan dan wel snel vergeten worden, bepaalt mede het theologische gewicht dat er aan mag worden toegekend. De encycliek heeft, door zich te mengen in een debat dat toen speelde en dat zij zelf aanduidt als het arbeidersvraagstuk of de sociale kwestie, een grondslag gelegd voor wat de christelijk sociale beweging is gaan heten of, vanuit het leerambt van de kerk, de christelijk sociale leer, in onze dagen gedistancieerder aangeduid als het christelijk sociaal denken. Die beweging en dat denken hebben een historische rol van betekenis gespeeld in onze twintigste eeuw.

De encycliek *Rerum Novarum* werd door Paus Leo XIII gepromulgeerd, – excuses voor dit ongebruikelijke en heel moeilijke maar zo deftige woord; uitgegeven dus – op 15 mei 1891. In datzelfde jaar had van 9 tot en met 12 november te Amsterdam het grote Christelijk Sociale Congres plaats onder leiding van dr. Abraham Kuiper. Daar was dezelfde sociale kwestie

---

Dr. P.A. van Gennip (1944) is secretaris van de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving.

aan de orde. Terugziende kunnen wij constateren dat de dynamiek van de christelijk sociale beweging, die in katholieke kring door de encycliek nieuwe doelen en methoden kreeg aangereikt, op dit congres voor de gereformeerde christenen in ons land zijn kader, optieken en methoden kreeg. Hier werden de grondslagen gelegd voor wat later de gereformeerde zuil is gaan heten en waarvan de invloed in geschiedenis en actualiteit moeilijk te overschatten is.

We zijn nu een eeuw verder. De christelijk sociale beweging, de sociale verkondiging van de kerken en het denken van christenen, theologen en anderen, over sociale kwesties, spelen nog steeds een grote rol. Ondanks onloochenbare processen van ontkerstening en deconfessionalisering zijn de actuele maatschappelijke (machts-) verhoudingen niet te begrijpen, zonder aandacht te geven aan de christelijk sociale beweging, haar opties en de structuren en verbanden waarin zij zich heeft geïnstitutionaliseerd. Ongeacht het doorzetten van het proces van secularisatie, de reserves ten aanzien van gezagswoorden van (religieuze) autoriteiten en de geringe toe-

kerken in met name het publieke leven. Iedere nieuwe bijdrage aan de ontwikkeling van het denken en de leer, ook die van vertegenwoordigers van het leergezag, blijkt op grote, soms zelfs gretige belangstelling te kunnen rekenen.

Geconstateerd mag worden dat het feitelijke probleem dat centraal stond op het congres en in de encycliek van 1891, is opgelost. Geconstateerd mag bovendien worden, dat de realisering van die oplossing verregaand, zo niet beslissend mede is bewerkt door de christelijk sociale beweging, zowel geconcretiseerd in de beide zuilen waarin zij in toenemende mate werd uitgebouwd, als in de inzet van talloze christenen die buiten dat organisatorische verband, soms zelfs in bewuste distantie ervan, hun bijdragen hebben geleverd.

Geconstateerd moet echter ook worden, dat daardoor culturele en maatschappelijke verhoudingen zijn ontstaan, die het voortbestaan van een zuil ronduit onmogelijk maken. Maar in de openheid van een moderne democratie zullen en moeten wel recht en noodzaak erkend worden van organisatorische knoop- en/of concentratiepunten voor deze beweging in confessionele organisaties, instituties en verbanden. Dat laatste is overigens, juist in politieke kringen, ook weer niet zo'n vanzelfsprekendheid dat ik het bij deze constatering kan laten; ik kom op dit punt dan ook nog terug.

Tenslotte mag met voldoening worden geconstateerd, dat juist in het inrichten en onderhouden van die knooppunten de vroegere tegenstellingen tussen de confessies aan gewicht verliezen. Steeds vaker wordt nauw samengewerkt, zo men al niet volledig samengaat. In dat samengaan kunnen de verschillen in confessionele achtergrond en het gemis van een gemeenschappelijke geloofstaal als lastig worden ervaren. Maar deze complicatie staat nog maar zelden gemeenschappelijke inzet echt in de weg.

In onze dagen worden verschillen van

Het christelijk sociaal denken blijkt de minste schade te hebben opgelopen van de afnemende rol van de kerken

---

gankelijkheid voor leraren van welke snit of kaliber ook, blijkt het christelijk sociale denken nog het minste schade opgelopen te hebben van de afnemende rol van de

stroming of zelfs tegenstellingen binnen de christelijk sociale beweging dan ook niet vooreerst bepaald door kerkelijke tradities of verschillende beleidsopties van kerkleiders. Invloedrijker zijn ideologische of psychologische verschillen, zoals de spanning tussen radicaliteit en realisme of die tussen gevestigde belangen en nieuwe uitdagingen. Die snijden dwars door de kerkelijke afkomsten heen. Typisch kerkelijke spanningen, zoals die tussen behoudenden en experimenteerders of fundamentalisten en vrijzinnigen, spelen in de christelijk sociale beweging geen indrukwekkende rol.

Twee zaken verdienen ter inleiding nog kort aangestipt te worden. Vooreerst: historici hebben een wapen in de hand dat hen in staat stelt hun vak het imago te geven van een welhaast natuurwetenschappelijke precisie: de datering. Het jaar 1891 en de belangrijke data in 1891 liggen vast. Geen verwrikken aan. Maar de betekenis van die data is moeilijker precies te bepalen. Welnu: minstens moet hier vanaf het begin duidelijk worden gesteld, dat 1891 niet de begindatum is van christelijk sociale beweging, denken of leer. In bepaalde opzichten moet men vaststellen, dat de geschiedenis van het christendom, als zodanig en in zijn geheel, er een is van sociaal engagement en bedachtzame legitimering daarvan. Minstens moet geconstateerd worden dat het christendom van na de Franse Revolutie op dat punt een opmerkelijke weg inslaat, juist ook afgezet tegen zijn eigen (directe) voorgeschiedenis. 1891 is geen begin-, maar scharnierpunt.

Dit geeft, op de tweede plaats, aanleiding om duidelijk te stellen dat, vanuit het geloof, vanuit de daarin verzamelde gemeenschap en vanuit de er uit voortkomende geschiedenis bezien, deze beweging, leer en denken zich niet beperken tot confessionele organisaties, christelijke instellingen van maatschappelijke dienstverlening of sociale acties van een duidelijk christelijke signatuur. Voor- of nadeel van

het scharnierpunt is dat het bijna tot die identificatie dwingt. Precies die elementen zijn er immers door bevorderd. Maar daardoor dreigt een exclusief effect, dat onrecht doet aan velen. Men moet hierbij denken aan de christenen die, zeker zo diep bewogen en zeker zo onvermoeibaar van inzet als hun zusters en broeders in de confessionele verbanden, de uit hun geloof voortkomende sociale opdracht daarbuiten hebben begrepen en beleefd.

Mogelijk dreigt of dreigde in onze dagen vooral een omgekeerde exclusivisme, dat er naar tendeert hen die aan het confessionele verband hechten als achtergebleven en reactionair te bestempelen. Het een zowel als het ander is onjuist. Referentiepunt is het christelijk geloof als bron van een manier van kijken naar en interpreteren van de samenleving. Daaruit komen de onrust en verontwaardiging voort over wat niet aanvaardbaar is en de oriëntatie op wat veranderd dient te worden. Uiteindelijk: in Gods naam. Hier klopt het hart van christelijk sociale beweging, denken en leer. Pas daarna komen gemeenschappelijke of verschillende opvattingen over strategie en programma, termijnen en methoden.

De sociale geschiedenis van de twintigste eeuw bewijst dat grote eenstemmigheid van christenen op die punten en de organisatorische uitdrukking daarvan, wat er ook de precieze bronnen van zijn geweest, een effectieve factor is. Reden om minstens even na te denken, voor men die eenstemmigheid en de organisatie ervan te vlot laat afkalven of op het spel zet. Maar uiteindelijk liggen deze aspecten in de orde van de gevolgen. Het doel en de wervende kracht daarvan zijn van andere orde.

De verantwoordelijke mens

Als gezegd: wij zijn nu een bewogen, niet eens zo onsuccesvolle eeuw verder. Redenen om 1991 te vieren als eeuwfeest van 1891 zijn te vinden, evenzeer als redenen om dat niet te uitbundig, laat staan triom-

fantalistisch te doen. Pausen hebben daar zo hun eigen methoden voor. Nadat met opmerkelijke pauselijke boodschappen zowel het achtste (*Quadragesimo anno*), als het veertiende (*Mater et Magistra*), als het zestiende (*Octogesima adveniens*) en ook het achttiende lustrum (*Laborem exercens*) van *Rerum Novarum* waren herdacht, verscheen dit jaar bij het twintigste lustrum de encycliciek: *Centesimus Annus*.

Ook in eigen land heeft men de datum al lang zien aankomen. Overleg over een aangepaste herdenking kwam dan ook al vroeg op gang en heeft zich vrij spoedig geconcentreerd in de zogenaamde Initiatiefgroep Van Zuthem, die zich zette aan de voorbereiding van een christelijk sociaal congres. Dit keer niet alleen voor de beweging rond Abraham Kuyper maar op brede kerkelijke, zeg: algemeen christelijke basis. Dit congres zal van 11 tot en met 15 november plaats hebben in het Slotemaker de Bruïne-instituut te Doorn en op zaterdag 16 november besloten worden in de Jacobikerk te Utrecht. De voorbereiding ervan is door de initiatiefgroep overgedragen aan een daarvoor in het leven geroepen stichting.

Ter voorbereiding van het congres werd door de stichting in het najaar van 1991 op ruime schaal het basisdocument voor het congres verspreid. De titel ervan luidde: 'Bedreigde verantwoordelijkheid'. Niet bepaald een opgewekte of zelfs maar opwekkende titel. Wel een die tracht aan te geven, waarom het zaak is om honderd jaar na het scharnierpunt 1891 weer eens grondig over de sociale dimensie van het christelijke geloof na te denken.

Mede ter voorbereiding van dit basisdocument is daarmee een begin gemaakt, zowel in de gedachtenwisseling binnen de initiatiefgroep zelf, als in de vier deelcongressen die zij in de loop van 1989 en 1990 heeft georganiseerd. Met het uit deze verkenningen voortgekomen basisdocument wordt een verbreding van dat denken nagestreefd, door christenen te confronteren

met een aantal aspecten van en vragen rond het huidige sociale stelsel en klimaat.

Dat gebeurt in vier stappen die gezet worden in de vier hoofdstukken van het basisdocument. Uitgegaan wordt van een schets van de huidige sociale situatie en de belangrijkste daarin werkende krachten, juist ook als bron van sociale problemen. Vier factoren worden in dat verband nader beschouwd: de werking van de markt, c.q. de tendens de meest uiteenlopende zaken te organiseren in marktrelaties; de invloed van het moderniseringsproces als een proces van rationalisering van handelen en denken; het streven naar welvaart en de wijze waarop dat een kunstmatige schaarste scheidt; tenslotte de nadruk die gelegd wordt op de autonomie van de mens, als bron van individualisering en die weer vooral begrepen als druk op sociale betrokkenheid.

Het feit dat deze factoren vooral beschreven worden als bron van sociale problemen verklaart, dat in verschillende reacties op het basisdocument geklaagd kon worden over de negatieve en moraliiserende inhoud en toon ervan. Zo handelt het paragraafje over welvaart bijvoorbeeld wel over consumptiedwang en materialistische levenshouding, maar wijdt het geen woord aan de welvaart als een sociaal goed, als bron van vrijheid en als bijdrage aan de kwaliteit van het leven. Men kan er van mening over verschillen of deze aanpak gelukkig is. Men kan de auteurs niet verwijten dat zij niet duidelijk hebben aangekondigd, dat zij vooral de problematische sociale effecten van de huidige situatie willen behandelen.

Vervolgens wordt geïnventariseerd wat in onze samenleving de feitelijke sociale problemen zijn. Daarbij wordt thematisch en niet inventariserend te werk gegaan. Er volgt dus geen lange lijst van alles wat er mis is of dreigt te gaan in de samenleving. Er worden wel drie optieken gepresenteerd die ons hoeden voor de conclusie dat wij in een sociaal paradijs zouden leven. Immers,

ons sociale systeem, eerste optiek, maakt slachtoffers, door mensen (werklozen bijvoorbeeld of gehandicapten) en factoren (milieu bijvoorbeeld of cultuur) uit te stoten. Voorts, tweede optiek, het bewerkt (mede) groeiende ervaringen van zin- en uitzichtloosheid. Tenslotte, derde optiek, het vertoont verontrustende symptomen van onbeheersbaarheid; processen van produktie en consumptie zijn zo autonoom geworden, dat het steeds moeilijker wordt, zo niet onmogelijk, ze te blijven afstemmen op criteria van menswaardigheid.

Ook deze paragraaf valt nu niet bepaald op door zijn optimistische toon. Maar daarmee is niet gezegd dat de beschreven optieken onjuist zouden zijn of overmatig bepaald door een zwartgallige inborst van de auteurs. In elk geval siert hen, dat zij bij het ter sprake brengen van de functie van een hernieuwde christelijk-sociale bezinning niet de indruk wekken, dat de zaken op te lossen zouden zijn als de mensen maar wat evangelischer en vromer, kerksker en bijbelvaster zouden zijn. De ernstige zwaarte van de probleemstelling zet zich door in de zware ernst, waarmee men de uitdagingen aan de christelijke traditie onder ogen durft zien.

De confrontatie met het christelijk geloof geschiedt in hoofdstuk drie waar dan ook de centrale term valt: verantwoordelijkheid. Na een summier beschouwing van de hoofdlijnen van de geschiedenis van de christelijk sociale beweging sinds 1891 en een opsomming van de grote bijbelse waarden en woorden waarop men zich in die geschiedenis beriep, wordt de categorie verantwoordelijkheid gepresenteerd als het begrip, waarin de grote evangelische waarden gebruiksklaar en hanteerbaar kunnen worden gemaakt voor onze tijd. Daarbij moet het begrip vooral functioneren ter overbrugging van de kloof, die zowel in de moderne samenleving, alsook in de christelijk sociale beweging, is gegroeid tussen de persoonlijke orde en de institutionele orde, tussen de inzet en het

engagement van personen en de daarmee verbonden aspecten als levend geweten, menselijke waarden en normen en evangelische inspiratie enerzijds en het functioneren van organisaties en overheden en daarmee verbonden dimensies als functionele aansprakelijkheid, juridisch vastgelegde ruimte voor opereren en gerichte doelstellingen anderzijds.

Deze derde paragraaf is niet de sterkste van het basisdocument. Men kan wel stellen, dat een benadering vanuit de verantwoordelijkheid de kloof overbruggt, zowel tussen evangelische waarden en moderne omstandigheden, als tussen de persoonlijke en de institutionele orde. Maar met de magere uitwerking van deze stelling hier kan dat enkel hen overtuigen, voor wie verantwoordelijkheid altijd al zo'n edel begrip was.

Daarbij hoeft men niet spontaan aan christenen te denken. In hun traditie, noch in haar katholieke, noch in haar reformatische variant, speelt verantwoordelijkheid als begrip, als categorie, niet een centrale maar slechts een afgeleide en ondergeschikte rol. Ook en vooral in de bronnen die de gelovigen oriënteren op de sociale dimensie van hun geloof. De zaak waarheen het begrip verwijst is wel aan de orde, maar krijgt in andere woorden en waarden reliëf. Met de gebruikte categorie gaat het eerder om een burgerlijke categorie, met zware reminiscenties aan het gewicht van het individuele geweten, de autonomie van de mens en de maakbaarheid van de samenleving.

Mijn kanttkening kan en wil niet uitsluiten, dat verantwoordelijkheid een centraal begrip moet zijn in de bezinning op plaats en taak van de christelijk sociale beweging in eigentijdse verhoudingen en in confrontatie met de sociale problemen van dit moment. Zij constateert slechts dat niet voldoende duidelijk wordt gemaakt, laat staan voldoende inspirerend en motiveerend overgedragen, dat en waarom dat het geval is. Dat in deze paragraaf bovendien in het geheel niet wordt gesproken over een gelovige verantwoordelijkheid ten op-

zichte van God, maakt het betoog niet sterker. De wat vlotte en vlakke manier waarop wordt aangetoond dat dit ideaal van verantwoordelijkheid in wezen samenvalt met het bijbelse ideaal van de gerechtigheid, of minstens dat het in onze omstandigheden het onontkoombare voorveld daarvan is, kan de zaak niet meer redden.

De vierde en laatste paragraaf tenslotte zet de eerste lijnen uit voor een nieuw programma voor de christelijk sociale beweging. Hij bundelt die in drie clusters. In het eerste wordt een aantal heroriëntaties voorgesteld in het sociale denken. Dat moet zich niet alleen richten op het vastleggen van rechten, maar ook op de omschrijving van (daaraan corresponderende) plichten. Het moet niet alleen de ambities en belangen van de mens dienen, maar ook van de ecosystemen die diens bestaan mogelijk maken. In de omgang met de techniek dienen niet alleen de mogelijkheden daarvan beschouwd te worden, maar ook de doelen waarvoor zij wordt aangewend. Er wordt gepleit voor de erkenning van het subject-karakter van de mens, voor grotere aandacht voor de Derde Wereld, voor erkenning van de tweezijdigheid van het emancipatiestreven, voor toerekening van de gevolgen van het economische handelen en voor de waardering van transductieve arbeid, naast en als voorwaarde voor de produktieve arbeid. In het tweede cluster worden deze heroriëntaties toegepast op en uitgewerkt in een visie op menselijke arbeid. In het derde cluster gebeurt dat met betrekking tot de verdeling van verantwoordelijkheid over de verschillende schijven – personen, instituties en overheden –, die met elkaar het sociale bouwwerk vormen. Het basisdocument wordt afgesloten met een korte samenvatting.

Tot slot van deze bespreking het volgende: het feit dat deze presentatie van de tekst niet nagelaten is hier en daar harde noten te kraken, kan voor sommigen een merkwaardige frictie opleveren met het feit

dat ook mijn naam wordt genoemd bij die van hen, die aan de besprekingen van de initiatiefgroep hebben deelgenomen. Ik zie even af van het feit, dat ik dat voorrecht slechts had voor de laatste fase van die besprekingen en mij niet meteen geroepen voelde al te bruuft in te breken in de overtuigingen, die zich in die kring al hadden gevormd. Beslissend is hoe men het begrip 'basisdocument' opvat. In het kader van wetgeving kan men als basisdocument voor een wet zowel de grondwet, als een eerste ontwerp van wet opvatten. Ik heb de aanduiding van 'Bedreigde verantwoordelijkheid' als basisdocument in die tweede zin begrepen. Ik heb dus mijn instemming betuigd met een gesprekspapier. Ik heb de indruk dat het vervolg der gebeurtenissen en het beleid van initiatiefgroep en stichting daarin, deze interpretatie ondersteunen.

Van basisdocument naar werkboek

Het basisdocument is ruim verspreid. In de begeleidende brief vroeg het bestuur van de Stichting om reacties, teneinde daarmee in de nadere voorbereiding van het congres rekening te kunnen houden. Die vraag is meer dan royaal beantwoord. Door ruim veertig respondenten werd op het basisdocument gereageerd. Veelal, naar uit de reactie zelf blijkt, na intensief gesprek in eigen kring. Die kringen moeten worden gezocht in de wereld van de maatschappelijke organisaties, van kerken en kerkelijke organisaties, van de omroepen, van onderwijs en vorming, van ontwikkelingssamenwerking, van gezondheidszorg, politieke partijen en categorale organisaties van vrouwen en ouderen. Verder zijn er reacties op persoonlijke titel.

In de reacties wordt er meermaals op gewezen, dat het centrale perspectief van de verantwoordelijkheid te fragmentarisch is uitgewerkt. Daardoor is een te eenzijdig en zwaar accent gevallen op verantwoordelijkheid als individuele aansprakelijkheid. Maar juist in christelijk perspectief is verantwoordelijkheid niet alleen een kwes-

tie van persoonlijke keuze en zijn niet alleen individuen de dragers ervan. Het gaat om een zaak die 'de' mens aangaat, ook in zijn sociale verwevenheid met de structuren die daarvan uitdrukking zijn, met name ook de structuren van staat en intermediaire organen (middenveld).

In dit licht moet het probleem van de verantwoordelijkheid verbonden worden met dat van de ruimte die een cultuur biedt aan de ontwikkeling van substantiële rationaliteit: het vermogen van de mens om, op grond van waardenervaring en uitwerking daarvan in een waardenhiërarchie, structuur aan te brengen in de omringende werkelijkheid. Opvoeding, onderwijs en openbare communicatie moeten ruimte scheppen voor de toeëigening en ontwikkeling van dit waardenbesef.

Op het begrip substantiële rationaliteit sluit de vraag in verschillende reacties aan om helderder aan te geven, wat het christelijke is in een benadering van de sociale kwestie vanuit de (bedreigde) verantwoordelijkheid: het begrip is immers geen typisch christelijke categorie. De verbinding van dit begrip met christelijk belijden en beleven vraagt om nadere verheldering. Daarbij moeten te abstracte en intellectuaalistische constructies vermeden worden. Zij staan te ver af van de concrete sociale betrokkenheid en inzet van christenen en de wijze waarop zij de relatie daarvan met hun geloof ervaren en uitdrukken.

Behalve een hechtere fundering van de verantwoordelijkheid in de christelijke geloofsgeschiedenis, werd ook gevraagd op twee punten een puntiger verheldering te geven van de relatie tussen verantwoordelijkheid en 'sociale kwestie'. Vooreerst: wat zijn sociale vragen die hier en nu om opname op de agenda van het christendom mogen vragen. Op de tweede plaats: welk bijzonder licht valt daarop vanuit het gekozen perspectief van de verantwoordelijkheid. Zijn bij de concretisering van de verantwoordelijkheid naar de actuele sociale problematiek niet wezenlijke problemen vergeten, zoals bijvoorbeeld dat van de

Derde Wereld? Wordt de verhouding tussen oorzaak en gevolg bij de wel behandelde sociale vraagstukken wel voldoende systematisch uitgewerkt?

Tenslotte werd in de reacties enige malen de klacht gehoord dat de toon van de brochure te somber was: een onheilszwangere benadering die volledig het uitzicht benam op christelijke hoop, op bescheiden vertrouwen in menselijke redelijkheid en op vertrouwen op Goddelijke vergeving en genade. In dat perspectief had, volgens verschillende respondenten, naast de diagnose van de kwaal wel wat meer aandacht gegeven mogen worden aan mogelijkheden van therapie. Men kan tekenen daarvan waarnemen, in eerste signalen van heroriëntatie, van het zoeken van nieuwe wegen en van de steeds bredere spreiding van het bewustzijn, dat dingen moeten veranderen en nieuwe wegen moeten worden ingeslagen.

Geconfronteerd met deze veelheid van bewijzen van betrokken en grondige bestudering en bespreking van het basisdocument, besloten het bestuur van de Stichting 1991 en de Initiatiefgroep tweeërlei.

Vooreerst om de reacties te bundelen, in te leiden en overzichtelijk samen te vatten; dr. A. Kouwenhoven nam deze taak op zich. Deze bundeling is op aanvraag ter beschikking.

Op de tweede plaats om een inleidend hoofdstuk aan het werkboek voor het congres toe te voegen, waarin kort een aantal thema's uit de brochure hernomen zou worden, vanuit de belangrijkste daarbij gestelde vragen. Dit hoofdstuk is voorbereid in een redactiecommissie, onder voorzitterschap van prof. dr. H. van Zuthem en bestaande uit prof. dr. B. Goudzwaard, dr. A. Kouwenhoven, drs. B. Vroon en schrijver dezes. De eindredactie is toevertrouwd aan drs. J. Greven en schrijver dezes.

Deze nadere beschouwing heeft als titel 'Oproep tot verantwoordelijkheid'. Daarmee wordt de basisoriëntatie van het oorspronkelijke document hernomen en be-

vestigd. Maar, in erkenning van en erkentelijkheid voor de vele degelijke reacties erop, wordt ook gepoogd die te verbreden en verdiepen. Dat gebeurt in drie stappen. De eerste wendt zich naar de grondslag van het christelijk-sociaal denken: de evangelische boodschap van gerechtigheid en barmhartigheid, de voorgeschiedenis daarvan in het optreden van de profeten van Israël en de bekroning ervan in leven en leer van Jesus, als openbaring van Gods menslievendheid. De tweede stap wendt zich naar het gelovige antwoord van de mens op deze openbaring en de concretisering daarvan binnen de christelijke geloofsgemeenschap en haar geschiedenis. Het perspectief op verantwoordelijkheid wordt hier opengelegd vanuit de aanzetten die de eigen traditie daarvoor geeft. Daarbij komen de spanningsvelden aan de orde tussen hoge opdracht en bescheiden mogelijkheden; de beperkingen van de individuele inzet en de mogelijke compensatie daarvan in gemeenschappelijke aanpak; de noodzaak, maar ook de daarmee verbonden gevaren van institutionalisering bij die gemeenschappelijke inzet, waardoor sociale dienst zowel effectiever alsook een ziellose en onpersoonlijke voorziening kan worden; daarom tenslotte de noodzaak van de persoonlijke bezieling in het sociale engagement. De derde stap wendt zich dan naar de hoofdpunten van de sociale agenda van christenen voor de toekomst. Als zodanig worden genoemd de inzet voor een menswaardig arbeidsbestel en voor een houdbaar stelsel van sociale zekerheid, als voorwaarden voor maatschappelijke participatie van allen. Verder wordt gewezen op de uitdaging tot internationalisering van de solidariteit in de richting van de (Tweede en de) Derde Wereld. Tenslotte wordt de aandacht gericht op de natuurlijke condities waarbinnen de economische bedrijvigheid zich moet realiseren en waarmee zij steeds uitdrukkelijker rekening zal moeten gaan houden: het milieuvraagstuk.

Het komt mij voor dat met het basisdocument, de bundeling van de reacties erop en deze voorbeschouwing in het werkboek voldoende ideëel voorwerk is gedaan, om een goed christelijk sociaal congres in 1991 mogelijk te maken. Oriëntaties zijn uitgezet en discussiepunten geïnventariseerd. Aanzetten voor programmatische discussies zijn gesystematiseerd en uitgangspunten voor gedachtenwisseling over strategiebepaling vastgelegd. Zelf heb ik de neiging om te zeggen: zie, het feestmaal is gereed, u bent van harte welkom.

Maar nu ben ik iets te voorbarig. Het ideële kader behoeft uiteraard ook een werkbaar organisatorisch kader, om gehanteerd te kunnen worden in een congres, waarvoor om en nabij 200 mensen zijn uitgenodigd. Het bestuur van de Stichting 1991 heeft zich met de ontwikkeling van dat organisatorische kader belast. Ik moet en wil er op vertrouwen dat het er in slagen zal ter zake met een adequaat aanbod te komen.

De smoesjes om de uitnodiging af te wimpelen: overleg met 'mijn' minister; topberaad in Brussel; een studiereis naar Japan

---

Hopelijk ben ik niet in een ander opzicht voorbarig. Mijn toespeling op het feestmaal was ontleend aan de parabel die verder verteld, dat de genodigden de nodige smoesjes hadden om de uitnodiging af te wimpelen: koppel ossen gekocht, vrouw getrouwd, of omgekeerd. In onze omstandigheden laten zich de varianten, juist ook

voor de *officials* van de christelijke sociale beweging, op voorhand zo'n beetje voor-spellen: overleg met 'mijn' minister, topbe-raad in Brussel of studiereis naar Japan. Uiteraard ben ik niet in de positie om in te schatten of die overleggen en reizen tot de categorie smoezen of die van de prioriteiten moeten worden gerekend. Maar ik zou het zeer beschamend vinden als ze te vaak het antwoord zouden dicteren op de uitnodiging voor dit congres.

Preciezer eigenlijk: ik zou het een teken vinden, dat de meest pregnante vorm die de christelijk sociale beweging heeft gevonden, die van de maatschappelijke organisatie, haar tijd inderdaad heeft gehad.

Persoonlijke verwachtingen en accenten

Dit alles gepresenteerd hebbende, durf ik de vrijheid te nemen hierbij enige persoonlijke overwegingen te verwoorden. Daarin zal ik enkele visies uit het hiervoor geschetste ideële kader voor ons christelijk sociaal congres, nu in 1991, nader concretiseren en toespitsen op twee centrale vragen die naar mijn mening momenteel op dit gebied aan de orde zijn. Het zijn dus geen toevoegingen op dat kader, maar nader operationalisering daarvan, gevoed door mijn persoonlijke en, als algemeen-secretaris van de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving, functionele betrokkenheid bij een en ander. De twee punten waarop ik kort wil ingaan laten zich voorlopig betitelen als: de vernieuwing van de sociale agenda en de (gevaarlijke) fopspeen van de gevulde algemeenheid.

1. Vernieuwing van de sociale agenda van de christenheid

In 1891 was het mogelijk de sociale kwestie verregaand te identificeren met het arbeidersvraagstuk. De oplossing daarvan is gerealiseerd in een geleidelijk proces van wat genoemd kan worden de 'nationalisering van de solidariteit', waarbij zowel de voorheen zware blokkades tussen klassen en standen, als die tussen verschillende

regio's, met onderscheiden economische activiteiten en daarmee corresponderende inkomensverhoudingen, zijn geslecht ten gunste van een nieuwe sociale eenheid: Nederland (de nationale staat) in zijn geheel. Daarin zijn via overdrachten aan de overheid en via (volks)verzekeringen, op nieuwe schaal publieke diensten en voorzieningen gerealiseerd alsmede financiële voorzieningen voor hen, die geen inkomen uit eigen arbeid kunnen verwerven.

Er is alle reden om de feiten van dit systeem niet te veronachtzamen: bewustzijn daarvan scherpt de inzet voor behoud en verbetering ervan. Maar er is ook geen reden om over het systeem als zodanig erg zuur te doen: het heeft een oase van welvaart geschapen, waarin redelijk soepel functionerende verdelingsmechanismen garanderen dat ieder dan wel geen zelfde, maar wel een aanvaardbaar deel van de koek krijgt.

Daarmee zijn tegelijk ook de twee problemen genoemd die zich opdringen als aandachtspunten voor de toekomstige sociale agenda van de christenheid. Zij worden, ere wie ere toekomt, zowel in het onderricht van het katholieke leergezag als in de verkondiging van de Wereldraad van Kerken voortdurend onder de aandacht gebracht.

Het betreft vooreerst het probleem van de verpaupering op wereldschaal. Het arbeidersvraagstuk van de negentiende eeuw zet zich door in het probleem van de onderontwikkeling van de Derde Wereld en vooral van de grote massa's die daarvan het slachtoffer worden. Het is goed hierbij aan te tekenen dat het niet gaat over een probleem dat er altijd al was maar dat er nu pas, door het inkrimpen van de wereld tot '*global village*', via de moderne communicatieproblemen is ontdekt. Voor een gevoelig deel is het probleem juist ontstaan doordat culturen zijn gaan deelnemen aan of in de uitwisseling gedwongen zijn van de economische orde, die binnen de Westerse cultuur is ontwikkeld. In elk geval

moet geconstateerd worden dat, mondiaal gezien, niet de correctiemechanismen van verdeling (kunnen) spelen, die in de nationalisering van de solidariteit de harde economische uitbuiting van kwetsbare groepen (hebben kunnen) corrigeren.

Er gaan stemmen op, vooral ook in de politieke wereld, om in dit perspectief ook de economische achterstand van de Tweede Wereld in de beschouwing te betrekken. Persoonlijk ervaar ik dat als minder urgent. Niet vanuit de overweging dat men zich in de betrokken landen maar ideologisch afgewogener had moeten opstellen, zodat het probleem zich niet, of niet in die mate, zou hebben gesteld. Afgezien van de politieke naïviteit die uit een dergelijke benadering spreekt, lijdt zij aan historische bijziendheid. Geschiedenis wordt geschreven door de winnaars. Ons systeem heeft gewonnen. Maar het is nog allerminst zeker dat het kan blijven winnen. In deze sfeer mag de discussie dus niet worden gevoerd.

Doorslaggevend is voor mij vooralsnog, dat ik de verpaupering van de grote massa's in verschillende onderontwikkelde landen spontaan niet anders ervaren kan, dan als een schandaal dat ten hemel schreit. Mijn keuze-met-voorbehoud ter zake wordt uiteindelijk bepaald door een zo scherp besef van onaanvaardbaarheid en dus absolute prioriteit, dat deze zich wil indekken tegen de plotse belangstelling voor en mogelijkheden met de Tweede Wereld, die ten koste zouden kunnen werken van of zelfs als een alibi voor beperking onze inzet met betrekking tot de Derde Wereld.

Op de tweede plaats: in groeiende mate was er in het Westen wat te verdelen. De expansieve ontwikkeling van industrie en handel, bevorderd door de ontwikkeling van wetenschap en techniek en begünstigd door de heersende politieke systemen, heeft in de loop van de eeuw een grote welvaart geschapen. Maar in onze dagen wordt de schaduwzijde van deze expansieve economische groei in zowel

cultureel-humaan opzicht, als in ecologisch opzicht duidelijk. We dreigen in een samenleving terecht te komen die dominant en eenzijdig wordt geregeerd door wat de economische rationaliteit wordt genoemd. Die kan ons een overvloed aan levensmiddelen garanderen. Maar omdat zij zo gemakkelijk de ontwikkeling van waardenrationaliteit hindert, dreigt zij ook een verregaande verkommering van levenslust en zicht op levensdoelen te bewerken. Iets daarvan wordt al duidelijk in de verstoring van onze relatie met de natuur – zowel de ons omringende wereld als natuur als onszelf als natuur – die door het proces van modernisering is bewerkt. Die heeft een harde ecologische problematiek opgeroepen, die ons bestaan in harde basisvoorwaarden ervoor onder zware druk begint te zetten.

Met de keuze van de invalshoek van de verantwoordelijkheid en de wijze waarop in de documenten het belang van ruimte voor substantiële verantwoordelijkheid wordt gepresenteerd, is het kader geschapen waarop het Christelijk Sociaal Congres aan de vernieuwing van het programma van de beweging en het denken kan bijdragen. Maar hier dreigt ook een onduidelijkheid. Op grond van de voorliggende documenten en plannen is eigenlijk nog niet duidelijk waarop gemikt wordt: een congres over verantwoordelijkheid, getoetst aan nieuwe sociale vragen of een congres over vernieuwing van het sociale programma van christenen, in het licht van de verantwoordelijkheid.

Aan de orde is meer dan een spitsvondigheid en het verschil tussen de ene en andere oriëntatie zou wel eens het verschil kunnen bepalen tussen slagen en mislukken van het congres. Persoonlijk meen ik dat de oriëntatie op de vernieuwing van het programma de beste kansen biedt op wel-slagen.

2. De fopspeen van de gevulde algemeenheid

De stootkracht van de christelijk sociale

beweging is voor een niet gering deel te danken aan de ruimte die de democratie heeft geschapen voor (initiatieven en organisaties op basis van) particulier initiatief. Naarmate het effect van dat initiatief meer of minder als bijdrage aan het algemeen belang reliëf kreeg, kon het ook meer of minder op erkenning door de overheid rekenen, zowel in symbolische, als in juridische, alsook in financiële zin.

Zo is een sociale structuur ontstaan, waarin het particuliere initiatief en het beleid van de overheden voortdurend op elkaar ingrijpen en in elkaar opgaan. Bij de kwalificatie van deze verstrengeling speelt het standpunt van de beschouwer een doorslaggevende rol. De een zal waarderen, dat zij op ingenieuze wijze met elkaar zijn gecombineerd. Een ander moet constateren dat zij op onontwarbare wijze met elkaar verstrengeld zijn geraakt. Voor wie de zaak vooral beoordelen wil vanuit de beschikbaarheid van voorzieningen zal het weinig uitmaken, of de ene of andere kwalificatie de meest juiste is. Voor wie vermoedt dat hier de volwassen vrijheid van de burger in het geding is, maakt het wel degelijk uit. Ik behoor tot hen.

Het particulier initiatief en het beleid van de overheid zijn onontwarbaar met elkaar verstrengeld geraakt

---

Sinds enige decennia zijn er onmiskenbare tendensen om precies de confessionele factor, en daarmee eigenlijk de factor levensbeschouwing als zodanig, in dit weefsel minder gewicht te geven, zo niet te

marginaliseren of zelfs te elimineren. Zowel vanuit godsdienstige, als vanuit politiek-maatschappelijke overwegingen kan dit worden gemotiveerd. In het eerste geval geldt de overweging, dat godsdienst vooral als bron van inspiratie moet fungeren en dat zij banaal wordt als zij als organisatiebeginsel gaat fungeren. In het tweede geval wordt nu eens de nadruk op de pluriformiteit van het maatschappelijk veld of de achterbannen gelegd, dan weer op de vrijheid van het individuele geweten precies in zaken van godsdienst en ethiek.

Maar waar de motivering ook aanzet, voor de inrichting van het publieke leven laat zij slechts ruimte voor formele modellen, waarbinnen inhoudelijke discussies over normen en waarden steeds beslister zullen worden verdrongen door de afweging van percentages en de ontwerpen van correcte procedures. Het effect daarvan op termijn, juist ook voor de grondslagen van het sociale stelsel, dat toch niet kan zonder enige consensus als uitdrukking van solidariteit, is moeilijk in te schatten. Mij lijkt het niet gunstig.

Anders gezegd: naarmate men de waarde van het particulier initiatief voor de economische rationaliteit erkent en het tegelijk enigszins inkadert en aan banden legt, zal men uit het oogpunt van verantwoorde cultuurpolitiek voor de waardenrationaliteit dezelfde ruimte moeten scheppen. In de onmiskenbare tendens tot veralgemenisering van diensten en voorzieningen is dat evenwicht zoekgeraakt.

Toch wordt ook in het huidige overheidsbeleid en in de programma's van verschillende politieke partijen nog luidruchtig de trom van de veralgemenisering geroerd. Persoonlijk zie ik er geen andere vrucht van, dan dat er in voorzieningen en diensten, een enkele gunstige uitzondering daargelaten, alle ruimte voor professionalisering, economische overwegingen en technische innovatie is, alsook voor de ontwikkeling ervan tot (semi)overheidsdiensten. Maar factoren als nabijheid tot de

eigenlijke behoeften en vragen van cliënten/patiënten of tot de ideële motivatie van de medewerkers raken met de dag meer in de verdrukking.

Het zou niet van realiteitszin getuigen daar tegenover te stellen, dat het verzuilde systeem van voorzieningen en diensten zoveel beter was, ook niet op de gewraakte punten. In elk geval is mij in de loop van mijn werkzaamheden ook duidelijk geworden dat het model van aparte levensbeschouwelijke secretariaatjes binnen algemene organisaties om deze zaken te behartigen *de facto* slechts de veralgemeningstendens begunstigt. Besefend daarmee onrecht te doen aan de intensieve pogingen van verschillende betrokkenen, kan ik niet anders dan concluderen dat het model een fopspeen is en niet functioneert of kan functioneren als werkzaam tegenwicht tegen tendensen tot formalisering, bureaucratisering en vertechnisering van voorzieningen en diensten, noch binnen maatschappelijke sectoren, noch in de samenleving als zodanig. Het probleem is niet de inzet van betrokkenen, hun goede wil, hun deskundigheid of hun ideologische of kerkelijke positie. Het probleem is dat, op het snijpunt van organisatorische en culturele vragen een model is ontstaan, dat uit zijn aard geen/nauwelijks impulsen kan geven voor de vitale doorwerking van religieuze bronnen, voor de intensivering van het levensbeschouwelijke debat en voor verheldering van de ethische en ideële identiteit van instituties. Daardoor is het mede gaan fungeren als aanjager van secularisatie, ook op die niveaus waarop wij als cultuur en samenleving andere krachten behoeven.

Hier ligt een vitaal punt van overweging voor de christelijk sociale beweging. De afgelopen eeuw heeft bewezen, dat het goed is als de sociale inzet van de gelovigen zich niet alleen concretiseert in onopvallende diaconale dienst, waarin de gevolgen van sociale misstanden worden bestreden, maar zich ook via maatschappelijke organisatie sterk maakt voor wezenlijke

veranderingen in maatschappelijke verhoudingen, die het ontstaan ervan helpen voorkomen. De afgelopen eeuw heeft ook bewezen dat aan dit model van de eigen confessionele organisatie ook nadelen kleven. De vraag is echter of er een alternatief is. Dat sommige ministers daar zonder meer vanuit gaan, wil niet zeggen dat zij echt begrijpen wat er in onze cultuur aan de hand is, ook al hebben zij die in hun portefeuille.

Gezonde socialiteit

Ik ben wat uitgebreider op deze vragen rond programma en organisatie modellen ingegaan, omdat zij meer zijn dan technische kwesties. Zij kunnen vrij gemakkelijk als zodanig worden afgedaan, zeker als je ook zou kunnen filosoferen over de diepten van het begrip verantwoordelijkheid. Maar zij raken het hart van de socialiteit zelf.

Er zijn geen redenen om aan te nemen dat moderne burgers van nature asociaal zouden zijn dan die uit de negentiende of de zeventiende eeuw. Er zijn ook geen redenen om te veronderstellen, dat christenen in de twintigste eeuw minder gevoel zouden hebben voor de sociale dimensies van hun traditie dan vorige generaties; eerder integendeel. Maar er zijn wel redenen om te vermoeden dat de door- en uitwerking van deze positieve krachten opvallend beperkt blijft tot de private sfeer en zich steeds minder door kan zetten in de publieke. De sociale dimensie van menselijk bestaan heeft uiteraard zowel met de ene, als met de andere sfeer van doen. Preciezer: waar in de publieke sfeer de contouren van de sociale dimensie van het bestaan, door de manier waarop een en ander feitelijk is georganiseerd en functioneert, vooral bepaald wordt door waarden als vrijheid en automatische rechtsaanspraken ('er moet voor worden gezorgd'), wordt aan de private sfeer de prikkel en ruimte onthouden om die sociale dimensie anders in te vullen dan met welwillendheid en goede bedoelingen. Of laten het zelfs radicale idealen zijn, inclusief het retorici-

sche geweld van woorden of acties die zij naar zich toetrekken. Hoe men het ook wendt of keert: de encycliek en het congres van 1891 waarschuwden er tegen, om in deze uiteindelijk vrijblijvende sfeer te blijven steken. Zij riepen op tot engagement en gaven de doelen en middelen aan waardoor dat tot stand kon komen. Daarvoor werd zelfs in beginsel gebroken met het alleenrecht van het beproefde model van gelovige betrokkenheid op sociale zaken, het caritatieve of diaconale model.

De centrale vraag voor het congres van 1991 lijkt mij te zijn, of mede door het succes van deze omslag niet een publieke orde tot stand gekomen is, waardoor dit engagement en deze inzet zo niet onmogelijk, dan toch overbodig zijn geworden. Of omgekeerd: als men ze van grote waarde acht en voor een gezonde samenleving onmisbaar, wat zal er dan in die orde moeten veranderen, opdat zij ook publiek kunnen functioneren en niet verder afgesloten raken als allerindividueelste expressies van allerindividueelste emoties.

In het licht van deze vraag kan men de wellicht wat al te zwaar aangezette nadruk op verantwoordelijkheid ook begrijpen. Het ideaal van de mens als subject van het eigen bestaan en de geschiedenis, als tegenwicht tegen de constatering van diens vervreemding van zijn waardigheid, onder

druk van externe autoriteit of mensenwaardige levensomstandigheden, heeft een proces van sociale veranderingen op gang gebracht. De christelijk sociale beweging heeft een eigen, geïntegreerde plaats in dat proces. Het heeft geleid tot een sociale orde, die in steeds grotere mate zelf begint te fungeren als externe autoriteit en bakermat van mensenwaardige omstandigheden. Dus: als bron van vervreemding. De oplossing van het probleem is de bron ervan geworden.

Verworvenheden hoeven niet in het wilde weg op het spel gezet te worden. Maar nu zij van middelen verhard zijn tot doelen, behoeven zij wel een nieuw kader, waarbinnen zij inderdaad als verworvenheid reëel kunnen krijgen. Deze verantwoordelijkheid voor kansen op menswaardigheid in een moderne samenleving en cultuur lijkt mij christenen op het lijf geschreven. Hun traditie biedt hen een overvloed aan bronnen van inspiratie en bedachtzame oriëntaties om met vrucht deze verantwoordelijkheid op te nemen. Maar daarmee is alerm minst gezegd, dat het een simpele onderneming zal worden.

